

УДК 343.98(477)

Р.Л. СТЕПАНЮК, канд. юрид. наук, доц.,
Харківський національний університет внутрішніх справ

ОСНОВИ КОМПЛЕКСНОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ СЛУЖБОВИХ ЗЛОЧИНІВ КОРУПЦІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ, ВЧИНЕНИХ У БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

Ключові слова: бюджетна сфера, злочинність у бюджетній сфері, корупція, хабарництво, комплексна методика розслідування

На сьогодні проблеми боротьби з корупцією є надзвичайно актуальними в юридичній літературі і правоохоронній практиці.

За результатами вивчення слідчої практики у 65 % випадків процеси, пов'язані з бюджетними коштами, супроводжуються хабарництвом [1]. Проте в наукових дослідженнях основна увага приділяється або загальним питанням розслідування злочинів у сфері службової діяльності (А.В. Дулов), або окремим методикам розслідування певних видів злочинів зазначеної групи, у тому числі корупційних злочинів, серед яких основними визнаються хабарництво та інші посадові злочини (В.О. Алфьорова, М.І. Данилюк, В.В. Крюков, В.В. Степанов, С.Ю. Журавльов, О.М. Кірюшина, М.М. Лашко, С.П. Кушніренко, Я.Є. Мишков та ін.). Водночас методика розслідування хабарництва та інших злочинів корупційної спрямованості, вчинених у бюджетній сфері України, до цього часу залишається не розробленою, що свідчить про актуальність цього напряму наукових досліджень.

У криміналістичному сенсі група службових злочинів корупційної спрямованості, вчинених у бюджетній сфері, об'єднує злочинні посягання, що полягають: а) у використанні службовими особами органів державної

влади, місцевого самоврядування, бюджетних установ наданих їм службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди за рахунок державного або комунального майна; б) прийняття цими особами обіцянок/пропозицій такої вигоди для себе чи інших осіб; в) обіцянки/пропозиції чи надання неправомірної вигоди зазначеним особам з метою схилити їх до протиправного використання службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання вигоди за рахунок державного або комунального майна. До них можна віднести будь-які злочини, передбачені статтями 364-369² КК України, за умови, якщо вони вчиняються у зв'язку з господарською діяльністю щодо розпорядження бюджетними коштами, іншим державним і комунальним майном.

Враховуючи вищевказане, на наш погляд, виникла нагальна потреба у формуванні не тільки видових і підвидових методик розслідування певних різновидів корупційних злочинів, а і комплексної криміналістичної методики, що є метою даної статті. Ця необхідність викликана, перш за все, схожістю механізмів різних за кваліфікацією злочинних посягань, складністю в багатьох випадках у відмежуванні складів відповідних злочинів, а також розповсюдженістю не тільки одиничних корупційних злочинів, вчинених у бюджетній сфері, а і технологій злочинної діяльності.

Новизна роботи полягає у визначенні загальних положень відповідної комплексної методики розслідування, що має наукове і практичне значення для розроблення як теоретичних основ, так і окремих криміналістичних методик нижчого рівня.

На підставі вивчення матеріалів слідчої практики можна виділити найбільш розповсюджені технології злочинних посягань корупційного типу, характерних для бюджетної сфери України в сучасний період.

1. *Одержання службовими особами органів державної влади, місцевого самоврядування хабарів, поєднане із зловживанням службовим становищем, службовим підроб-*

ленням та вчиненням інших злочинів при вимаганні хабара або реалізації інтересу хабародавців.

У даному випадку має місце вчинення кількох взаємопов'язаних злочинів, спрямованих на досягнення мети незаконного збагачення за рахунок хабара (винагороди) від підприємців. Для вимагання хабара службовими особами нерідко застосовуються незаконні дії, що містять склад одного або кількох інших злочинів.

2. Зловживання службовим становищем службовими особами органів державної влади, місцевого самоврядування з метою збагачення за рахунок бюджетних коштів, іншого державного або комунального майна, поєднане із службовим підробленням, службовою недбалістю, одержанням хабарів та інших видів незаконної винагороди від зацікавлених осіб.

Прикладом такої технології є злочинні дії сільського голови та секретаря сільської ради, котрі вчиняли службові підроблення, необгрунтовано включаючи до списків зайвих осіб, яким виплачувалася компенсація з резервного фонду бюджету на ліквідацію наслідків повені, одержували хабарі за надання дозволів підприємцям на розміщення рекламних щитів, складали фіктивні документи щодо відчуження комунального майна, підробляли відповідні рішення місцевої ради. Тим самим вони вчинили злочини, передбачені відповідними частинами статей 233, 364, 366, 367, 368 КК України.

3. Зловживання службовим становищем службовими особами органів державної влади, місцевого самоврядування в інтересах третіх осіб – одержувачів бюджетних коштів.

Найбільш типовим прикладом цього комплексу злочинів є зловживання службовим становищем і службове підроблення службовими особами з метою незаконного перерахування бюджетних коштів постачальникам товарів або послуг. Для цього складаються та підписуються фіктивні акти про приймання-передавання товарів або робіт, які фактично не надані/виконані, на підставі чого бюджетні кошти перераховуються комерційним струк-

турам. При цьому в діяннях службових осіб відсутні ознаки розтрати майна, оскільки вони пояснюють свої дії відмовою підприємців працювати без передоплати, а в подальшому умови договору виконуються. Якщо ж виконання угод не здійснюється, службова особа заявляє про обман з боку підприємців.

4. Перевищення влади або службових повноважень при розпорядженні бюджетними коштами, іншим державним чи комунальним майном, поєднане зі службовим підробленням.

Загальна сутність цієї технології полягає у здійсненні службовими особами дій, які не віднесено до кола їхніх повноважень, що призводять, як правило, до розтрати державного або комунального майна, укладення невігідних правочинів, які фінансуються з бюджетів. Частіше за все це пов'язано з фальсифікацією рішень колегіальних органів, виданням розпорядчих актів, накладенням дозвільних резолюцій на відповідні документи без належних узгоджень, рішень, дозволів.

Враховуючи викладене, відзначимо, що комплексна методика розслідування службових злочинів корупційної спрямованості, вчинених у бюджетній сфері, повинна містити з рекомендації щодо розслідування типових сукупностей злочинних діянь у сфері службової діяльності, вчинених у зв'язку з бюджетними відносинами, розпорядженням державним або комунальним майном. У ній мають бути розглянуті елементи криміналістичної характеристики і закономірності розслідування хабарництва, незаконного збагачення, комерційного підкупу, зловживання впливом, зловживання службовим становищем, повноваженнями, їх перевищення і пов'язаних із ними злочинів. При цьому одержання хабара, незаконне збагачення, зловживання службовим становищем або перевищення влади або службових повноважень є головними злочинами у структурі зазначеної технології.

За результатами вивчення слідчої практики можна стверджувати, що у більшості випадків хабарі передаються: а) службовим особам митних органів за безперешкодне митне офо-

рмлення імпорту товарів (певний відсоток від суми ПДВ, що має бути відшкодоване); прискорення митних процедур та інших необхідних операцій (наприклад, лабораторних досліджень товарів); б) службовим особам податкових органів за сприяння у не нарахуванні або нарахуванні у меншому обсязі податків та інших платежів до бюджету, невжиття або вжиття неадекватних заходів за виявлені під час перевірок порушення податкового законодавства, не притягнення до кримінальної відповідальності за податкові злочини; в) службовим особам інших органів державної влади, місцевого самоврядування, бюджетних установ, фондів, державних підприємств за: сприяння в укладенні договорів у межах державних закупівель; погодження документів, необхідних для одержання бюджетного фінансування; швидке погашення заборгованостей перед постачальниками товарів і послуг; передавання в оренду або власність державного або комунального майна, заниження ціни на об'єкти; необґрунтоване призначення соціальних та інших виплат із бюджетів; надання дозволів на проведення певних видів робіт; прискорення оформлення технічної та іншої документації, необхідної для відповідних господарських і фінансових операцій; здійснення перерахувань бюджетних коштів з казначейських рахунків.

До елементів криміналістичної характеристики хабарництва дослідники частіше за все включають відомості про типові ознаки способів і слідів злочину, типові дані про предмет, обстановку злочину й особу злочинця [2, с.6–9].

Предметом хабарництва, вчиненого у бюджетній сфері, частіше за все виступають гроші у готівковій або безготівковій формі.

Вченими нерідко підкреслюється зв'язок предмета хабара з місцем і способом вчинення злочину [3, с.361–362]. За нашими даними у більшості випадків готівкові гроші передаються особисто хабародавцем або посередником, а безготівкові – перераховуються на банківські рахунки третіх осіб, підприємств (у тому числі через мережу фіктивних фірм), «благодійних» та інших спеціально створених

службовою особою фондів тощо. Хабарі у вигляді матеріальних цінностей передаються за місцем їх розташування, шляхом транспортування до обумовленого місця, оформлення та передавання правовстановлюючих документів. Типовими місцями вчинення зазначених злочинів є службові кабінети, автомобілі, спеціально визначені місця в установах харчування, відпочинку, парках, скверах тощо.

Загалом способи хабарництва та інших корупційних злочинів у бюджетній сфері мають повноструктурний характер. Більше того, в системі прийомів і операцій, що здійснюють службові особи, важливе місце займають не тільки дії чи бездіяльність, безпосередньо пов'язані із даванням-одержанням хабара, а і реалізація інтересу хабародавця, що частіше за все полягає в складанні певних документів, у тому числі з порушенням встановленого порядку.

Для осіб, що вчиняють хабарництво в бюджетній сфері, характерні яскраво виражена корислива мотивація особистості, що стимулюється різкою соціально-економічною нерівністю в суспільстві. У свою чергу, недоліки в доборі та розстановці кадрів державного й управлінського апарату сприяють доступу до державної служби, керівних посад тих, хто вбачає в службовому становищі засіб розв'язання особистих питань. У більшості це керівники, які мають досить високі статусні позиції і рівень матеріального достатку, середнього віку (30–45 років), характеризуються високим інтелектуальним рівнем і досвідом роботи [1].

Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування хабарництва визначаються у залежності від наявності або відсутності фактору раптовості: а) одержана інформація про підготовку до давання/одержання хабара; б) одержана інформація про хабар, що був наданий/одержаний у минулому. На наступному етапі типізація слідчих ситуацій може бути здійснена у залежності від позиції сторони захисту: а) обвинувачений визнає свою вину і співпрацює зі слідством; б) обвинувачений не визнає вини повністю або частково.

Відповідно до типових слідчих ситуацій мають бути виділені тактичні завдання розслідування, основними з яких є: встановлення характеру і розміру в національній валюті предмета хабара, обставин його пропозиції, давання, одержання; встановлення службового статусу і повноважень одержувача хабара; дослідження обставин реалізації інтересу хабародавця; визначення розміру шкоди, заподіяної злочином, вжиття заходів щодо її усунення та забезпечення можливої конфіскації майна; дослідження особистості обвинуваченого; дослідження обставин вимагання хабара та ін.

Найбільш розповсюдженими й ефективними слідчими діями при розслідуванні хабарництва та інших корупційних злочинів, вчинених у бюджетній сфері, є огляд місця події, обшук, виїмка, огляд предметів і документів, допити потерпілих, свідків, підозрюваних і обвинувачених, призначення судових експертів.

Огляд місця події нерідко проводиться відразу після затримання учасників злочину безпосередньо в момент або відразу після його вчинення. Його специфіка полягає в необхідності належної організації охорони місця події з метою недопущення знищення слідів злочину, правильному визначенні меж огляду і ретельному обстеженні всієї обстановки, доцільності залучення до участі в огляді сторони злочину, яка повідомила про хабарництво, а також використання пошукових засобів.

За необхідності примусового відшукування предмета хабара та інших предметів і документів, що мають значення для справи, необхідно проводити обшуки місця передавання хабара, службових кабінетів, транспортних засобів, житла та інших володінь підозрюваного. Ця слідча дія відноситься до числа невідкладних і проводиться, як правило, в умовах дефіциту часу на підготовку, що вимагає від слідчого уміння швидко приймати правильні рішення.

Документи щодо службового статусу підозрюваного (обвинуваченого), бухгалтерські, звітні, розпорядчі та інші документи, що склалися у зв'язку із корупційною злочинною та іншою діяльністю, у тому числі, спрямованою на вимагання хабара, вжиття заходів

в інтересах хабародавця, а також технічні засоби, за допомогою яких здійснювалась фіксація обставин злочинної діяльності, підлягають виїмці.

Щодо предметів хабара, документів, що пов'язані з реалізацією інтересу хабародавця, інших документів, пов'язаних із вимаганням хабара, перемовинами між учасниками злочину, а також технічних засобів, що застосовувались для фіксації обставин хабарництва, і відповідних носіїв відео- або аудіо-інформації проводиться слідчий огляд, а в подальшому, у залежності від завдань слідства, експертні дослідження.

Допиту в якості свідків підлягають особи, що добровільно повідомили про хабарництво та інші зловживання, працівники оперативних підрозділів, котрі брали участь у викритті і затриманні хабарників, очевидці безпосередньо події злочину, працівники установи, де працює хабарник, котрі можуть повідомити необхідні для справи дані, та інші особи, наприклад, поняті, що були залучені до заходів з викриття учасників злочину, близькі знайомі та родичі обвинуваченого тощо. Потерпілими у зазначених справах можуть бути особи, у відношенні яких мало місце вимагання хабара, або котрим було заподіяно матеріальну шкоду внаслідок діянь корумпованих службових осіб. У більшості під час їхніх допитів складаються безконфліктні ситуації.

Тактика допиту підозрюваних (обвинувачених) визначається у залежності від специфіки безконфліктної або конфліктної ситуації цієї слідчої дії. Крім того, схема і тактика допиту підозрюваного, як вірно зазначає Я.Є. Мишков, визначаються різним комплексом обставин, пов'язаних з учиненням злочину, якщо його затримано під час передачі хабара, і в тих випадках, коли він допитується у зв'язку з заявою певних осіб або даними оперативно-розшукових органів [4, с.68]. Найбільш типовими тактичними прийомами є деталізація показань, пред'явлення допитуваному документів та інших доказів, звернення до позитивних якостей допитуваного, застосування відеозапису допиту, критичний аналіз показань.

Серед експертних досліджень у справах про хабарництво особливе значення мають експертизи спеціальних хімічних речовин, судово-фоноскопичні, почеркознавчі, дактилоскопічні, судово-авторознавчі, техніко-криміналістичні експертизи документів, судово-економічні, судово-біологічні та інші експертизи [5].

Експертиза спеціальних хімічних речовин призначається з метою вирішення завдань, пов'язаних із виявленням на предметі хабара та інших предметах і документах хімічних речовин, що були використані в ході тактичної операції з викриття хабарників; визначення родової і спільної групової належності цих речовин.

Експертиза відеозвукозапису може призначатись із метою вирішення двох різновидів завдань: а) встановлення технічних умов і технології отримання відеозвукозапису; б) отождження особи за фізичними параметрами голосу [6]. Зокрема, у справах цієї категорії частіше за все експертному дослідженню піддаються технічні пристрої, за допомогою яких здійснювалась фіксація перемовин між учасниками злочину, і відповідні фонограми або відеофонограми. Головними завданнями при цьому є встановлення безперервності запису, відсутності змін у фонограмі чи відеофонограмі, ідентифікація осіб, що брали участь у розмові, і розшифровка фраз, що вони промовляли.

Для встановлення виконавців підписів, рукописних записів в документах, що склалися у зв'язку з корупційною діяльністю, має призначатись почеркознавча експертиза. У свою чергу, технічне дослідження документів проводиться у випадках необхідності встановлення обставин внесення змін до документів, що мають значення для справи, необхідності відновити документи, які намагались знищити.

Судово-економічні експертизи призначаються для дослідження документів бухгалтерського обліку і звітності, документів про фінансово-кредитні операції, економічну діяльність установи, що пов'язані з господарською діяльністю, пов'язаною з реалізацією пе-

вних інтересів за допомогою корупційних зловживань. Зокрема, суттєве значення має встановлення експертом характеру і розміру економічних збитків, заподіяних державі внаслідок таких діянь службових осіб.

Якщо на місці події, предметі хабара та інших об'єктах було виявлено сліди людини, дослідження яких має значення для справи, призначаються відповідні судово-експертні дослідження (дактилоскопічні, трасологічні, біологічні).

Підводячи підсумок вищевказаному відзначимо, що в цілому з метою належного криміналістичного забезпечення розслідування службових злочинів корупційної спрямованості, вчинених у бюджетній сфері України, вбачається доцільним формування: а) комплексної методики розслідування службових злочинів корупційної спрямованості, вчинених у бюджетній сфері; б) підвидових методик розслідування хабарництва в бюджетній сфері, а також перевищення влади або службових повноважень у бюджетній сфері.

Подальше вдосконалення наведених положень і розробка прикладних науково-практичних рекомендацій у межах виділених підвидових криміналістичних методик є важливими напрямками подальших наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коряк В. В. Характеристика осіб, що вчиняють хабарництво у бюджетній сфері / В. В. Коряк, В. І. Василичук, Г. В. Сальков // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2011. – № 2. – С. 141–147.
2. Мишков Я. Є. Методика розслідування хабарництва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Я. Є. Мишков ; Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – 20 с.
3. Дорошенко П. Т. Час, обстановка, типова слідова картина хабарництва та їх значення для повноти оперативно-розшукової характеристики цього злочину / П. Т. Дорошенко // Науковий вісник Львівськ. держ. ун-ту внутр.

справ. Серія юридична. – 2008. – № 1. – С. 359–365.

4. Мишков Я. Є. Методика розслідування хабарництва: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Мишков Ярослав Євгенович. – Х., 2005. – 179 с.

5. Ляш А. О. Судові експертизи у справах про хабарництво / А. О. Ляш // Криміналісти-

чний вісник. – 2011. – № 1 (15). – С. 49–55.

6. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертів та експертних досліджень / затв. наказом Міністерства юстиції України : від 08.10.1998 р., № 53/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1036.500.6&nobreak=1>.

Степанюк Р. Л. Основи комплексної методики розслідування службових злочинів корупційної спрямованості, вчинених у бюджетній сфері України / Р. Л. Степанюк // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 659–664 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12crlubc.pdf>

Розглянуто загальні положення комплексної методики розслідування хабарництва, зловживання службовим становищем, перевищення влади або службових повноважень та інших, пов'язаних із ними злочинів, вчинених у бюджетній сфері України. Визначено напрями формування відповідних окремих криміналістичних методик.

Степанюк Р.Л. Основы комплексной методики расследования должностных преступлений коррупционной направленности, совершённых в бюджетной сфере Украины

Рассмотрены общие положения комплексной методики расследования взяточничества, злоупотребления должностным положением, превышения власти или должностных полномочий и других, связанных с ними преступлений, совершенных в бюджетной сфере Украины. Определены направления формирования соответствующих частных криминалистических методик.

Stepanuk R.L. Basics of Combined Methods of Investigation of Corruption Crimes, Committed in the Budgetary Sphere of Ukraine

The article is devoted to the general provisions of the complex methods of investigation of bribery, abuse of official position, excess of authority or powers and other related offences, committed in budgetary sphere of Ukraine. There were determined directions of forming of appropriate separate criminalistic methods.